

ОПШТЕ УПУТСТВО ЗА ЈАЧАЊЕ ВАСПИТНЕ УЛОГЕ ШКОЛЕ КРОЗ УНАПРЕЂИВАЊЕ ВАННАСТАВНИХ АКТИВНОСТИ У ОСНОВНИМ И СРЕДЊИМ ШКОЛАМА

УВОД

Стратегија развоја образовања у Србији до 2020. године, у делу који се бави подизањем квалитета, наглашава да је потребно, између осталог, обезбедити услове за развијање васпитне функције школе, подједнаку развијеност наставних и ваннаставних делатности, односно њихову хармоничну целовитост као и услове за увођење једносменског рада у школама и организовање диверсификованих облика ваннаставних делатности за ученике.

Јачање васпитне улоге школе унапређивањем ваннаставних активности не значи да се васпитање не одвија и кроз редовну наставу, већ да ваннаставне активности, које нису новина нашег образовног система, добијају важну улогу као недовољно искоришћени потенцијал васпитног делања школе. Стратегија посебну пажњу посвећује обезбеђивању доступности ваннаставних активности свим ученицима, подстицању ученичког учешћа у ваннаставним активностима, као и њиховој афирмацији на нивоу школе и шире заједнице.

У савременој педагогији васпитна улога школе посматра се као одговор на потребе ученика, као заједница учења, као део заједнице, као допринос остваривању циљева образовања и васпитања и као превенција школског неуспеха и превременог напуштања школе. Повезано са тим су вршњачки контекст развоја, слободно време ученика и њихова интересовања.

Разматрање природе и улоге вршњачких односа у развоју деце и младих показује да вршњачка интеракција представља значајан фактор у развоју когнитивних и социјалних компетенција. Из тог разлога, активности у школи које доприносе побољшању вршњачких односа, посебно када се оне одвијају у области коју ученици могу самостално бирати и где нема притиска оцена и могућег неуспеха, представљају вид превенције школских проблема или уколико до њих дође представљају средство које доприноси њиховом превазилажењу.

Слободно време ученика се више не посматра као време после школских и свих других обавеза које је намењено само одмору, забави и разоноди. Оно се третира као интегрално време једне особе у коме се одвијају процеси значајни за њен општи развој – когнитивни, афективни, социјални, физички. На тај начин, слободно време је повезано са процесом васпитања и школа има одговорност како га ученици проводе.

Систем образовања и васпитања, посматран превасходно кроз редовну наставу, настоји да буде у најбољем интересу ученика, у смислу да одговара њиховим садашњим и будућим потребама као и да одговара потребама друштва. Међутим, он није довољно осетљив на различита интересовања ученика. То се може превазићи уколико се ученици у већој мери укључе у креирање образовно-васпитне праксе и уколико се на прави начин прихвате ученичка интересовања која имају своје карактеристике. Пре свега, она су променљива што је одраз њихове развојне потребе да прошире видике, испробају нешто ново, процене сопствене могућности и зато треба стварати услове да кроз разноврсну понуду ваннаставних активности ученици тестирају своја интересовања и способности. Затим, садржаји и активности које су ученицима дати као обавезни уобичајено добијају мање интересовања него кад су слободно бирани. Све активности у којима су ученици у већој мери активни, самостални, слободни да бирају, са приликом да уче на свој начин, доприносе развоју и испољавању интересовања и индиректно повећању мотивације за школовање.

Ваннаставне активности су онај део образовно-васпитног система који има највећи потенцијал да обезбеди вршњачки контекст развоја ученика, подстицање а не само задовољавање интересовања, као и да допринесе квалитетнијем коришћењу слободног времена. Тиме ваннаставне активности постају битан фактор васпитног рада са ученицима.

ВАННАСТАВНЕ АКТИВНОСТИ У ЗАКОНСКОЈ РЕГУЛАТИВИ

Прегледом закона и пратећих документа која уређују област образовања и васпитања може се констатовати да су ваннаставне активности препознате и подржане. У *Закону о основама система образовања и васпитања* (члан 14) наводи се да се образовање и васпитање остварују кроз наставне и ваннаставне активности. Из тога произилази да све што се односи на обезбеђивање квалитета образовања и васпитања односи се и на ваннаставне активности. Ту се пре свега мисли на опште принципе, циљеве, исходе и стандарде образовања и васпитања, као и на кључне и опште међупредметне компетенције. Ваннаставне активности се препознају већ у првом циљу образовања и васпитања у коме се тражи обезбеђивање добробити и подршка целовитом развоју ученика, а у делу о исходима се наводи да остваривање исхода образовања и васпитања се обезбеђује укупним образовно-васпитним процесом на свим нивоима образовања и васпитања, кроз све облике, начине и садржаје рада.

У документу *Национални оквир образовања и васпитања*, који представља основ за унапређивање образовања и васпитања деце, ученика и одраслих, рада установе и целокупног образовног система у Републици Србији, дају се смернице за све образовне и васпитне активности које се остварују у установи, односно за све наставне програме и

ваннаставне активности. У њему се наводе вредности на којима почива систем као и карактеристике које треба да има (отвореност, правичност, мерљивост, ефикасност, ефективност, регулисаност) како би се обезбедио квалитет. Наведене вредности и карактеристике система су основно полазиште при дефинисању принципа ваннаставних активности који се налазе у наставку овог упутства.

У правилницима који дефинишу **планове наставе и учења**, ваннаставне активности су видљиве у табели која се односи на остале облике образовно-васпитног рада. Као пример дат је део табеле из Правилника о плану наставе и учења за први разред основног образовања и васпитања из ког се види у којим областима се остварују ваннаставне активности и са којим фондом, као и да оне не обухватају допунску и додатну наставу, час одељенског старешине, наставу у природи или екскурзију.

Ред. број	ОБЛИК ОБРАЗОВНО-ВАСПИТНОГ РАДА	ПРВИ РАЗРЕД	
		нед.	год.
1.	Редовна настава	20-22*	720-792*
2.	Пројектна настава ⁵	1	36
3.	Допунска настава	1	36
4.	Додатна настава		
5.	Настава у природи**	7-10 дана годишње	

Ред. број	ОСТАЛИ ОБЛИЦИ ОБРАЗОВНО-ВАСПИТНОГ РАДА	ПРВИ РАЗРЕД	
		нед.	год.
1.	Час одељењског старешине	1	36
2.	Ваннаставне активности ⁶	1-2	36-72
3.	Екскурзија	1-3 дана годишње	

6. Ваннаставне активности могу да буду: друштвене, уметничке, техничке, хуманитарне, културне, као и друге активности у складу са просторним и људским ресурсима школе.

Годишњи план рада, развојни план школе и школски програм су законом дефинисана школска документа у којима ваннаставне активности треба да буду видљиве. Оне дају допринос развоју идентитета школе, некој врсти „личне карте“ установе на основу које постаје позната/препознатљива у окружењу. Успех ваннаставних активности директно је повезан са тим колико су добро испланиране, односно уграђене у наведена документа, а истовремено то је и основ за њихово финансирање. Оне не би смеле да буду невидљиве, подразумевајуће, спорадичне, дисконтинуиране и резултат добре воље мотивисаних појединаца.

Ваннаставне активности су препознате и у правилницима који се односе на стандарде квалитета образовања и васпитања. *Правилник о стандардима квалитета рада установе* у области 4 (подршка ученицима) и 5 (етос) доводи у везу ваннаставне активности и квалитет рада установе. *Правилник о стандардима компетенција за професију наставника и њихов професионални развој* даје опис компетенција које су значајне и за остваривање ваннаставних активности што је посебно видљиво у опису компетенције за подршку развоју личности ученика и компетенције за комуникацију и сарадњу. У *Правилнику о стандардима компетенција директора установа образовања и васпитања* наводе се компетенције које доприносе и подржавају ваннаставне активности. Од директора установе се очекује да у сарадњи са стручним сарадницима и наставницима обезбеђује да настава и ваннаставне активности подстичу креативност ученика, стицање функционалних знања и развој њихових социјалних вештина и здравих стилова живота.

Законска регулатива која уређује педагошку норму наставника и стручних сарадника, *Правилник о норми часова непосредног рада са ученицима наставника, стручних сарадника и васпитача у основној школи* и *Правилник о педагошкој норми свих облика образовно-васпитног рада наставника и стручних сарадника у средњој школи*, обухвата све облике образовно-васпитног рада што подразумева и ваннаставне активности. Ова два правилника на различити начин дефинишу норму али и један и други ваннаставне активности препознају у оквиру непосредног рада са ученицима, односно као део пуног радног времена.

КЉУЧНИ ЕЛЕМЕНТИ ВАННАСТАВНИХ АКТИВНОСТИ

Ваннаставне активности су облик активности које школа планира, организује, остварује и вреднује ради достизања циљева образовања и васпитања и развоја компетенција, а које ученици самостално и добровољно бирају. Оне су прилика да се ученици, без притиска оцена, додатно образују и развијају. Због своје форме оне пружају наставницима више могућности да упознају и задовоље потребе и интересовања ученика, али и више од тога да побуде њихова интересовања.

Кључни елементи ваннаставних активности су: богатство понуде (разноврсност), слобода избора, могућност ученика да утичу на њихово креирање и начин рада у коме су они главни носиоци активности.

Уколико постоји било какав притисак на ученике да се укључе у ваннаставне активности које их не интересују, или се оне пак остварују на начин сличан класичној настави где је наставник најактивнији, угрожен је њихов смисао и сврха. Ученику се не може умањити оцена из обавезног предмета због односа према ваннаставним активностима.

Ваннаставне активности нису припрема за такмичење, „продужена рука“ неког предмета, активност која се организује само неким поводом (дан школе, школска слава...), као ни активност која је намењена селекционираној групи ученика (одлични ученици, ученици који похађају музичку школу или тренирају спорт...). Оне нису ни друштвено-користан, хуманитарни рад који се одређује ученику уз изрицање васпитно-дисциплинске мере, чак и кад су по форми друштвено користан или хуманитаран рад.

Ваннаставне активности су „огледало школе“ и поуздан показатељ квалитета установе. При избору школе родитељи се у великој мери руководе и информацијама које су добили о ваннаставним активностима. Они су заинтересовани да њихова деца што квалитетније проводе време после наставе у условима који су контролисани, безбедни, без захтева за додатним путовањем и трошковима.

СВРХА ВАННАСТАВНИХ АКТИВНОСТИ

Ваннаставне активности, као и настава, треба да допринесу остваривању општих циљева образовања и васпитања који су Законом одређени. Оне имају велики потенцијал да допринесу остваривању циљева јер се одвијају у различитим областима, на различитим садржајима, кроз различите форме. Оно што их чини посебно погодним и што дефинише њихову сврху јесте што обезбеђују код ученика:

- развој различитих аспеката личности (когнитивни, морални, естетски, физички, социјални, емоционални...);
- повезивање, проширивање и продубљивање знања, развој вештина и навика стечених у школи и свакодневном животу (посебно развој општих и међупредметних компетенција);
- правилан однос према раду и подстицање професионалног развоја;
- бољи однос према школи, школским обавезама, ученичком колективу, наставницима;
- бољу укљученост и прихваћеност ученика;
- сврсисходније коришћење слободног времена;

- подстицање ученичких потенцијала и задовољавање њихових интересовања;
- оспособљавање за комуникацију, интеракцију и сарадњу;
- партиципацију, иницијативност, предузимљивост;
- превенцију непожељних облика понашања;
- упознавање других и другачијих, јачање толеранције на различитост.

Главна посебност ваннаставних активности (посматрано у односу на редовну наставу), а која се одражава на њихову сврху, јесте изборност. Имајући у виду захтеве који се пред ученике постављају по окончању школовања потребно их је ојачати још док су у школи да самостално праве изборе преиспитујући сопствене потребе, могућности, интересовања. Образовни систем је крут и често није „по мери“ ученика. Укључивањем што већег броја ученика у активности које они могу бирати, па и креирати, систем постаје флексибилнији и осетљивији за разлике које природно постоје међу ученицима.

Сврха ваннаставних активности може се довести у везу и са појавом вршњачке одбачености која је прилично поуздан предиктор тешкоћа као што су понављање разреда, привремено напуштање школе, неоправдано изостајање, отежано прилагођавање, проблеми у понашању. Искуство показује да је за одбачене ученике (ту се мисли и на даровите ученике који подбацују) сигурнији пут за успех решити њихов социјални статус него им давати допунску/додатну наставу или неки други вид помоћи као што је нпр. индивидуализација захтева јер то и даље „подржава“ одбаченост/неукљученост. У том смислу, ваннаставне активности пружају велике могућности да се таквим ученицима пружи оно што им је најпотребније – да буду укључени у вршњачку заједницу без притиска процењивања и оцењивања и да буду успешни без поређења са другим ученицима. Прихваћеност и ојачано самопоуздање биће довољни да многи такви ученици поправе свој школски успех, понашање и не напусте школовање.

МОДЕЛИ ВАННАСТАВНИХ АКТИВНОСТИ ПО ОБРАЗОВНИМ НИВОИМА

С обзиром на то, да се ваннаставне активности остварују током целокупног основног и средњег школовања, потребно је уважити разлике које постоје између ученика различитог узраста, њихових потреба, могућности, знања, вештина, интересовања, степена самосталности. У наставку упутства дата су 3 модела ваннаставних активности за три образовна циклуса. У њима се издвајају најважнији циљеви и активности за одређен циклус, што не искључује и неке друге циљеве и активности који су важни за целокупно основно и средње школовање али се ту не наводе. Подразумева се, на пример, да се током целокупног основног и средњег образовања и васпитања развија критичко мишљење код ученика, да већ у првом разреду основне школе могу бити активности које су на неки начин повезане са професионалним развојем и да су за сваки узраст пожељне активности у

којима се ученици креативно изражавају. Три модела по образовним нивоима дата су са идејом да се укаже у ком правцу треба да буде тежиште, као и каква је улога наставника.

Први циклус основног образовања и васпитања (од I до IV разреда основне школе)

Тежиште је на социјализацији, психомоторном развоју ученика, упознавању сопствених мисли и осећања и њиховом изражавању (посебно креативном), упознавању окружења по моделу предмета Свет око нас (од познатог ка мање познатом, од локалног ка глобалном).

Доминирају активности које се остварују кроз игру, покрет и креативне захтеве.

Ваннаставне активности се спроводе уз значајну помоћ и подршку наставника.

Други циклус основног образовања и васпитања (од V до VIII разреда основне школе)

Тежиште је на интелектуалном, емоционалном, моралном, физичком и социјалном развоју ученика посебно кроз дружење, пријатељство.

Доминирају заједничке активности које траже сарадњу, толеранцију, поштовање различитости. Активности пред ученике постављају различите интелектуалне захтеве (вербалне, нумеричке, спацијалне...), промишљање и делање у области одрживог развоја, солидарности, интеркултурализма, националне и светске културне баштине и коришћење ИКТ-а. Посебно су значајне све активности које доприносе изградњи нулте толеранције на сваки вид насиља.

Ваннаставне активности се спроводе уз делимичну помоћ и подршку наставника.

Средња школа (сви разреди)

Тежиште је на професионалном развоју, радном васпитању, партнерским односима, животу у демократском друштву, здравим животним стиливима.

Доминирају активности које захтевају тимски рад, доношење одлука, проналажење података и њихову обраду, решавање проблема, критичко мишљење, планирање, самовредновање, предузетништво и коришћење ИКТ-а.

Ваннаставне активности се спроводе тако да је наставник посредник, фасилитатор, а ученици главни носиоци активности.

ПРИНЦИПИ ВАННАСТАВНИХ АКТИВНОСТИ

Ради осигурања квалитета ваннаставних активности потребно је, приликом планирања и остваривања ваннаставних активности, придржавати се правила која се могу назвати и принципима. Програми ваннаставних активности треба да буду:

СВЕОБУХВАТНИ – односе се на све ученике независно од узраста, школског успеха, пола, материјалног статуса, оцене из владања и треба да допринесу бољој укључености и прихваћености ученика без сегрегације. Ту се мисли и на ученике са сметњама у развоју и инвалидитетом, као и на даровите ученике.

ИНТЕГРАЛНИ – саставни су део школског живота, видљиви су у школским документима, распореду рада школе, обезбеђени су простор и средства, остварују се кроз сарадњу са различитим установама.

КОНТИНУИРАНИ – у складу са бројем часова предвиђеним планом (1 или 2 часа недељно) остварују се континуирано, а не само поводом неких датума, јубилеја, прослава. То не значи нужно да ће ученици сваке недеље имати час ваннаставних активности (погледати принцип флексибилност) али је неопходно обезбедити извесну континуираност без већих пауза.

ПАРТИЦИПАТИВНИ – остварују се кроз партиципативне начине рада, траже пуну активност ученика, као и других учесника ако их има (родитељи, локална самоуправа, представници установа...). Наставник је фасилитатор, медијатор, мотиватор и кад су у питању млађи ученици помагач. Ученици учествују и у креирању садржаја и начина остваривања ваннаставних активности.

ПЛАНИРАНИ – планирају се на сличан начин као и наставне активности (у прилогу је дат пример) али су флексибилнији, посебно у динамици рада.

ДОКУМЕНТОВАНИ – у току остваривања потребно је бележити како се они одвијају (најчешће то су фотографије и видео снимци). По њиховом окончању ученици треба да припреме извештај о томе како су радили као и процену шта је могло боље, другачије. У документовању тежиште није на продуктима већ на процесу рада и евалуацији. Неке ваннаставне активности имају продукте који се могу презентовати (мпр.представа, утакмица, производ...), а оне које немају (нпр.хуманитарна активност) заслужују да оставе траг у нпр. изложби, прилогу у локалним медијима и сл.

ТРАНСПАРЕНТНИ – видљиви су у животу школе од докумената, хола или сајта школе, у локалним медијима. Информације о свим ваннаставним активностима које се остварују у школи доступне су свим ученицима независно од разреда који похађају, као и њиховим родитељима или сарадницима школе.

ПРИЛАГОДЉИВИ – не понављају се стално исти програми, (нису анахрони), креирају се нови који могу бити слични али су прилагођени новом контексту, новим генерацијама, новим технологијама. Ученици учествују у њиховом креирању што омогућава да увек буду прилагођени њиховим потребама.

СМИСЛЕНИ – адекватан су одговор на потребе ученика, родитеља, локалне средине, друштва и они их процењују као атрактивне.

РАЗНОВРСНИ – задовољавају различите потребе и интересовања ученика. Разноврсни су по форми, садржају и начину остваривања.

ФЛЕКСИБИЛНИ – што се препознаје у различитим сегментима као што су: *динамика рада* јер не мора да буде сваке недеље једнак број часова; *број наставника* јер неку ваннаставну активност могу да остварују два или више наставника (на пример, наставници музичке и ликовне културе и српског језика у припреми мјузикла); *место остваривања* јер може бити у учионици, дворишту или негде ван школе уз сагласност родитеља; *састав ученика* јер могу бити ученици једног одељења, разреда, више разреда; *спољни сарадници* који могу бити родитељи, баке, деке, бивши ученици, угледни појединци, представници институција.

ОБЛАСТИ ВАННАСТАВНИХ АКТИВНОСТИ

Ваннаставне активности могуће је остварити у великом броју области, практично у свим оним у којима постоје ученичка интересовања. Оне се често спроводе у више њих истовремено (нпр. хуманитарна активност која се остварује кроз спортски турнир, изложбу цртежа и продају ученичких рукотворина). Активности могу бити хуманитарне, креативне, спортске, културне и интеркултурне, у области технике, науке, предузетништва, професионалног развоја...

При организовању ваннаставних активности у области предузетништва треба имати у виду да школа, у складу са законом, може да оснује ученичку задругу у циљу развијања ваннаставних активности и предузетничког духа ученика. Међутим, ученици млађи од 15 година не могу да се ангажују у проширеној делатности установе, а ученици старији од 15 и млађи од 18 година могу се ангажовати у складу са прописима у области рада. Циљ ових активности је подстицање позитивног односа према раду, професионалне оријентације, развијања свести о одговорности за преузете обавезе, развој

предузимљивости и оријентације ка предузетништву, одговоран однос ка околини, као и развоја позитивног односа према тимском раду.

ФОРМЕ ОСТВАРИВАЊА ВАННАСТАВНИХ АКТИВНОСТИ

Као што су бројне области у којима се могу остваривати ваннаставне активности још више је могућих форми рада. Најчешће се ваннаставне активности остварују у форми: представе, квиза, изложбе, турнира, прављења рукотворина, сајма, припреме школског часописа, такмичења, посета, сређивања школе, снимања филма, пројекта, учења неких вештина, сарадње са другим школама, сарадње са институцијама, ученичке задруге.... Као што ваннаставне активности могу бити истовремено у више области, оне могу бити остварене и кроз више различитих форми. Богатство форме може се видети у Бази успешних примера ваннаставних активности која се налази на сајту Завода за унапређивање образовања и васпитања, која је настала као резултат конкурса који је Завод расписао.

Иако је уобичајено да се у школама користе изрази као што су драмска, рецитаторска или фото секција, школе имају могућност да своје ваннаставне активности називају и другачијим именом. Ученици воле када су укључени у активности које имају необичне називе као што су нпр. *Патуљци у плавим чарапама* или *Мали за велике*. Било би добро да у школским документима ваннаставне активности поред оваквих назива имају додатно појашњење нпр. *Мали за велике* – хуманитарна акција у којој ученици помажу старијим суграђанима.

ПЛАНИРАЊЕ, ОРГАНИЗАЦИЈА, ЕВИДЕНЦИЈА, ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ ВАННАСТАВНИХ АКТИВНОСТИ

Успех ваннаставних активности, мерен пре свега тиме колико је разноврсна понуда, колики је број ученика укључен и колико су задовољни, директно је повезан са тим како их установа планира, организује, остварује, подржава, евидентира, евалуира.

Планирање

Као и код редовних предмета процес планирања представља важну ставку у успеху ваннаставних активности. Може се рећи да је њихово планирање захтевније јер не постоји унапред припремљен програм по коме се ради, не постоје унапред дефинисани стандарди ни исходи, нити уџбеници и наставна средства. Због свега тога и специфичности форме рада, планирање ваннаставних активности захтева флексибилност али са јасном свешћу

које крупне активности треба спровести, којом динамиком и са којим очекиваним исходима. Остваривати ваннаставне активности без плана који има наведене елементе није професионално оправдано и своди се на импровизацију.

У процесу планирања први корак је дефинисање циља ваннаставне активности и исхода које треба достићи. Циљ указује шта треба да буде коначан резултат. Он обично садржи информацију шта треба развијати код ученика (нпр. креативност, предузетништво...) и главну активност (нпр. припрема представе, новогодишњег вашара, школског часописа...). За разлику од циља, исходи су искази који говоре шта ће ученици знати, умети кад заврше ту ваннаставну активност. Њихов број не треба да буде велики али морају бити реалистични (одговарају узрасту ученика, условима, ресурсима, планираној активности...) и морају бити мерљиви или бар проверљиви. Они могу бити на различитим нивоима али је за ваннаставне активности најприродније да буду на нивоу примене. На пример, ако је ваннаставна активност припрема школског часописа исходи могу бити следећи: Ученик ће на крају ваннаставне активности бити у стању да – *предложи садржај часописа; напише кратак извештај са догађаја по избору; пронађе одговарајућу илустрацију за текст; направи интервју са особом по избору; исправи правописне и граматичке грешке у тексту; предложи правила рада групе и придржава их се; процени рад групе; дискутује аргументима*. Са овим исходима треба да буде унапред упознат сваки ученик који одабере ту ваннаставну активност.

Исходи су важни јер су основ за даље планирање (касније и за праћење и вредновање) као и за процену да ли се ваннаставна активност успешно одвијала. Они наставнику омогућавају да дефинише сопствене и ученичке активности; да одреди динамику рада; да идентификује са ким ће сарађивати и шта је од материјала потребно. То су елементи на основу кога наставник на почетку школске године припрема глобални план. Из њега се даље развијају месечни планови, с тим што 1 час недељно може се на различите начине остварити. Можда ће у току конкретног месеца бити четири сусрета са по једним часом, два сусрета са по два часа или чак један када ће ученици бити ангажовани сва 4 часа јер је нпр. била прослава Дана школе и било је потребно да прате све активности о којима ће писати у часопису. Такође, неопходно је направити припрему и за сваки сусрет са ученицима чак и онда када је активност наставника минимална (нпр. ученици се договарају да ли ће за часопис користити цртеже ученика или слике са интернета, да ли ће направити интервју са неким ко ради у школи или са родитељем, стручњаком у некој области и сл.).

По правилу, многе ваннаставне активности подразумевају да ученици и ван школе морају нешто обавити (нпр. интервју са особом која је најстарији живи ученик школе али је стара и не излази из куће или фотографисање улице у близини школе где ученици због паркираних аутомобила морају користити коловоз и сл.). Те активности се могу ученицима рачунати као час иако се није одржао у школи јер постоје резултати њиховог рада.

У наставку је дат пример глобалног плана и припреме за час једне ваннаставне активности инспирисане радом који се налази у Базе примера успешних ваннаставних активности на сајту Завода за унапређивање образовања и васпитања. Ваннаставна активност је добила назив *На два точка – безбедно понашање бициклиста*. Фонд часова је 36. Ваннаставна активност је намењена свим ученицима 5., 6., 7. и 8. разреда основне школе.

Глобални план

Циљ: *безбедно учешће ученика возача бицикла у саобраћају*

Главне активности: *организација и реализација два једнодневна излета коришћењем бицикла са пратећим активностима – правила безбедног учешћа бициклиста у саобраћају, посета историјским споменицима, поправка мањих кварова на бициклу, прва помоћ код мањих повреда бициклиста, оријентација у простору на основу елемената датих у природи.*

Динамика: *у сваком полугодишту (18 часова) постоје три групе активности. По шест часова ради се припрема за излет, реализација излета, анализа излета. Припрема за излет садржи: упознавање са правилним кретањем бициклиста; са правилима прве помоћи, са најчешћим кваровима на бициклима и како их поправити, идентификовање руте излета, активности које ће се дешавати, шта ће се посетити... Следећих 6 часова чини излет који се остварује у октобру, односно априлу у току суботе или недеље. И последњих 6 часова ради се анализа спроведеног излета и промоција активности (шта смо добро урадили а шта је могло боље, припрема изложбе фотографија са излета, припрема текста о излету за школски часопис, гостовање на локалном радију/телевизији...).*

Очекивани исходи

На крају ваннаставне активности ученик ће бити у стању да:

- *се правилно креће путем као бициклиста у колони;*
- *правилно покаже намеру кретања као бициклиста;*
- *правилно користи заштитну опрему као бициклиста;*
- *правилно употребљава звучну и светлосну сигнализацију бицикла;*
- *одреди стране света на основу показатеља које има у природи;*
- *поправни ланац на бициклу када спадне;*
- *пружи прву помоћ себи или другоме ко се огребао или посекао;*
- *пронађе на мапи тражени појам;*
- *израчуна колико му је времена потребно да пређе одређено растојање као бициклиста;*
- *одабере адекватну храну за излет и уноси довољно течности док вози бицикл;*

- опише културно-уметничке споменике које је видео на излету;
- предложи правила понашања у групи и понаша се у складу са њима;
- се понаша у складу са упутствима које даје вођа пута;
- направи фотографије које илуструју ток излета;
- покаже стрпљење и толеранцију за бициклисте који од њега возе боље и слабије.

Потребан материјал: за сваког ученика одштампана мапа са уцртаном рутом и километражом; за групу прибор за прву помоћ и алат за поправку бицикла.

Додатни учесници излета: заинтересовани радници школе, заинтересовани бивши ученици и родитељи, лекар из Дома здравља, представник локалне туристичке организације.

Припрема за час

Тема часа: *Избор руте излета*

Циљ часа: *Оспособљавање ученика да користећи мапу и информације о историјским споменицима у окружењу које вреди посетити припреме неколико могућих рута излета у окружењу школе и у трајању од 6 сати и изаберу најоптималнију.*

Очекивани исходи

Ученик ће на крају часа бити у стању да:

- користећи различите карте и изворе информација пронађе интересантна места у окружење школе за посету;
- израчуна раздаљину између изабраних места у километрима,
- пронађе информације о историјским споменицима у окружењу,
- предложи руту која одговара излету у трајању од 6 сати,
- аргументовано дискутује о туђим предлозима,
- гласа за најбољи предлог.

Методe рада: *истраживачка, дијалошка, илустративно-демонстративна метода и рад на тексту.*

Облик рада: *групни.*

Активности наставника: *формира групе од 3 ученика, дели мапе свакој групи, даје налог да проуче мапу и предложе руту излета у трајању од 6 сати и које историјске споменике посетити, учествује у дискусији око предложених рута, даје аргументе за и против предложених рута, гласа за најбољу руту.*

Активности ученика: проучавају мапу, рачунају раздаљину између места, израчунавају колико времена је потребно возњом на бициклу да се пређе одређена раздаљина, идентификују које историјске споменике око тих места вреди посетити, одређују када и где правити паузу и колико она треба да траје, предлаже руту излета, учествује у дискусији око предложених рута, даје аргументе за и против предложених рута, гласа за најбољу руту.

Напомена: уколико је потребно активност може да траје и више од једног часа.

Организација

При осмишљавању понуде ваннаставних активности школа води рачуна о узрасним карактеристикама ученика, њиховим интересовањима, ресурсима школе и локалне заједнице, актуелним догађајима на локалном и глобалном нивоу (обележавање важних догађаја и сл.). Ученици су упознати да могу учествовати у предлагању и креирању ваннаставних активности.

Школа предузима активности којима мотивише ученике да се у што већем броју укључе у ваннаставне активности и искористе своје право на избор. Потребно је више различитих акција и у дужем временском периоду како би сви ученици били информисани, посебно они који из неког разлога не препознају добити од учествовања у ваннаставним активностима. Школа информише ученике као и њихове родитеље о понуди ваннаставних активности и на различите начине их промовише (час одељенског старешине, родитељски састанак, сајт школе, локална телевизија, сајмови, изложбе...). У циљу представљања ваннаставних активности посебно је добро да то раде ученици за ученике и родитељи за родитеље.

У ситуацији када неки ученик исказује жељу (стварну или под притиском нпр. наставника) да учествује у више ваннаставних активности прети опасност да се преоптерети, да оне постану обавеза што угрожава њихову сврху и смисао. Тада је потребно пружити помоћ ученику да направи избор и посвети се једној ваннаставној активности која му у том тренутку највише одговара.

За школу и наставнике организација ваннаставних активности често јесте изазов јер, за разлику од редовне наставе, окупља ученике различитих одељења, а често и разреда. Осим тога, динамика рада не мора увек да буде 1 час недељно и једну ваннаставну активност могу водити више наставника што додатно компликује распоред. Зато је потребна посебна пажња да се направи организација која одговара ученицима, школском кадру, ресурсима. Ваннаставне активности свакако не треба да угрозе наставу обавезних предмета али ни обрнуто јер тек здружено обезбеђују квалитет образовно васпитног процеса.

Распоред остваривања ваннаставних активности мора бити унапред припремљен и свима познат (наставницима, ученицима, њиховим родитељима, спољним сарадницима...) како не би дошло до преклапања.

Организација подразумева да школа води рачуна да се обезбеди адекватан простор и средства за остваривање ваннаставних активности исто као што се то ради за редовну наставу.

Евиденција

У установи се води одговарајућа евиденција о ваннаставним активностима. Електронски дневник пружа одличне могућности да се води евиденција о сваком појединачном ученику и његовом/њеном учешћу у ваннаставним активностима, односно напредовању као и да се види „лична карта“ ваннаставних активности школе, каква је понуда и колики је број ученика укључен. Уколико се из евиденције види да је мали број ученика укључен у ваннаставне активности или да су углавном укључени ученици чији је школски успех одличан или да је осипање ученика током школске године велико то је знак да школа треба другачије да осмишљава, планира, остварује, промовише ваннаставне активности.

Праћење и вредновање

Праћење и вредновање ефеката ваннаставних активности одвија се на два нивоа. Један се односи на конкретног ученика и групу, а други на школу и део је самовредновања установе.

Иако ваннаставне активности нису обавезне, не оцењују се и не улазе у школски успех, важно је да постоји траг о томе какво је било учешће ученика и да ли су постигнути очекивани исходи. То би требао да буде опис у коме се наводи у чему је ученик био успешан, каква су интересовања, како сарађује са другим ученицима, да ли има иницијативу, да ли показује предузетничке идеје, да ли се намеће као лидер, колико је истрајан, креативан... Такве информације могу бити од користи за ученике и њихове родитеље, посебно у ситуацији доношења одлуке о наставку школовања. У пракси неких земаља је да при упису на факултет, поред оцена и интервјуа који се обавља са учеником, узима се у обзир и опис који говори о његовом/њеном учешћу у ваннаставним активностима као поузданом показатељу будућег професионалног развоја.

У процесу праћења и вредновања учешћа ученика у ваннаставним активностима главни ослонац су исходи који су унапред дефинисани и ученицима познати. У питању је процес који спроводи наставник али је важно да се током ваннаставних активности ученици оспособе да и сами прате и вреднују и то не само сопствено учешће већ и целе групе. Постоје бројни показатељи преко којих се може процењивати квалитет учешћа у ваннаставним активностима уважавајући разлике које природно постоје у зависности од

тога у којој су области и у којој форми се остварују. Било би добро да наставник унапред и заједно са ученицима направи неке врсте евалуационих листи како би се тај процес одвијао континуирано, а не само на крају ваннаставне активности. Праћење и вредновање је важно и због планирања следећих ваннаставних активности и јачања ученика да у што већој мери допринесу њиховом креирању.

У ваннаставним активностима могуће је пратити и вредновати продукте активности (представа, изложба, сајам, акција, часопис, спортски догађај...), али и процесе који воде до њих. Ту се могу пратити показатељи као што су на пример: да ли ученик користи различите изворе информација; да ли доводи у везу избор активности са циљем активности; да ли показује креативност у осмишљавању активности; колико пажљиво прикупља податке; да ли се придржава процедура; да ли правилно обрађује податке; да ли довољно вежба... Када се говори о продуктима треба имати у виду да су од њих важнији процеси. Ученици не би требали да се осећају лоше уколико се нешто искомпликује, а дешава се, у реализацији ваннаставне активности (нпр. покварила се сценографија за представу, због олује није одржана утакмица, главна „глумица“ се разболела, техника се покварила...) уколико су се у току рада сви трудили, добро сарађивали и уживали. Зато се може рећи да је важније пратити и вредновати како су ученици у том процесу учествовали и сарађивали. То је важно за развој међупредметних компетенција и има велику трансферну вредност јер се може употребити и у другим активностима као што су редовна настава и свакодневни живот. Ту се може прати како ученици међусобно сарађују, како решавају сукобе мишљења, како једни другима помажу, да ли испољавају иницијативу, како превазилазе тешкоће, да ли показују критичко мишљење или критицизам, колико су креативни...

Као помоћ ученицима у процењивању рада групе наставник може да припреми упитник, а нека од питања у њему могу бити: укратко напиши шта ти је било најзанимљивије, шта је било најтеже, шта си научио, које си вештине стекао, када би поново радио да ли би нешто променио, да ли си задовољан/а како си сарађивао/ла са осталим члановима групе и др.

Што се тиче школе она прати и вреднује укупне ефекте у овој области као део самоевалуације. Главни показатељи квалитета ваннаставних активности су разноврсност понуде, број ученика који је укључен. Наставници припремају појединачне извештаје о свом раду у ваннаставним активностима на основу чега се припрема извештај на нивоу школе. Он је саставни део годишњег извештаја школе који садржи релевантне информације о остварености ваннаставних активности у односу на годишњи план рада. Те информације су основ за унапређивање будућег рада у овој области.

УЛОГА НАСТАВНИКА, СТРУЧНИХ САРАДНИКА И ДИРЕКТОРА У ОСТВАРИВАЊУ ВАННАСТАВНИХ АКТИВНОСТИ

Ваннаставне активности, као форма рада са ученицима, у односу на редовну наставу имају своје специфичности и другачије захтеве од наставника. Његова улога је мање видљива, али сложена и важна. Он је, пре свега, координатор, организатор, мотиватор. Из тог разлога наставник мора пажљиво да планира сопствене активности и то не на начин као што се ради код обавезних предмета. Планирање ваннаставних активности захтева флексибилност и способност предвиђања у ком правцу ће се одвијати активности ученика, односно која врста помоћи и подршке ће им бити потребна. Он заправо осмишљава активности којима се стварају услови да ученици у што већој мери учествују у креирању ваннаставних активности и у њиховом остваривању. На пример, уместо да наставник унапред изабере текст по коме ће ученици припремати представу, он треба да одвоји неколико часова на којима ће кроз заједнички рад идентификовати текст за који већина ученика мисли да је најбољи избор. Фаза избора текста, која се одвија уз аргументовану дискусију, једнако је важна као и сама припрема представе. У ситуацији кад ученици показују тенденцију да нпр. изаберу текст за који наставник верује да није прикладан, прети опасност да наставник употреби свој ауторитет и наметне другачији избор. То није добро решење јер се фокус ставља на погрешно место и ускраћује ученицима могућност да уче и развијају се кроз сопствене грешке. У току рада на активностима наставник има право, а и обавезу, да ученицима даје повратне информације како би им помогао, међутим његова главна улога је да осмишљава и спроводи поступке који су усмерени на:

- изградњу односа у групи;
- подстицање мотивације и радозналости;
- подстицање конструктивне комуникације;
- решавање проблема;
- развијање сарадње школе и заједнице.

Посебност ваннаставних активности огледа се и у томе што их некад могу и/или морају водити више наставника. У питању су сложене и/или интердисциплинарне активности у којима учествује већи број ученика. То захтева добру сарадњу наставника и њихов синхронизован рад као и сарадњу између ученика који су из различитих разреда и одељења.

Стручни сарадници (школски психолози, педагози, библиотекари) у ваннаставним активностима учествују у складу са описом послова из свог програма рада. Они могу учествовати у креирању нових ваннаставних активности, у њиховој промоцији, у испитивању ученичких критеријума за избор, колико су њима задовољни, које су препреке већем учешћу ученика, као и у пружању помоћи и подршке наставницима посебно онима

који немају пуно искуства. Такође, могу допринети да се у школи редовно размењују искуства наставника у раду ваннаставних активности у складу са показатељем 5.5.3. из документа *Стандарди квалитета рада установе*.

Директори школа су важни јер је у њиховој надлежности обезбеђивање услова да се ваннаставне активности успешно остварују. Они воде рачуна, не само о организацији и материјалним условима, већ и о кадру. Њихова је брига да наставници буду равномерно оптерећени ваннаставним активностима (у складу са педагошким нормом), уместо да неколико мотивисаних наставника буду једини носиоци тих активности. Директори учествују и у прављењу плана стручног усавршавања, заједно са стручном службом, када могу промишљати и о обукама које унапређују компетенције наставника значајне за вођење ваннаставних активности. Као још један вид подршке квалитету ваннаставних активности директори треба да обезбеде различиту литературу за библиотеку која се може користити у креирању и остваривању ваннаставних активности.

ВАННАСТАВНЕ АКТИВНОСТИ И ОКРУЖЕЊЕ

У Закону о основама система образовања и васпитања у члану 6 наводи се да је један од елемената квалитета образовања и васпитања сарадња школе са родитељима и широм заједницом. У складу са тим је неколико показатеља у *Стандардима квалитета рада установе* у којима се наводи да школа сарађује са релевантним институцијама и појединцима у подршци ученицима из осетљивих група и ученицима са изузетним способностима, да родитељи активно учествују у животу и раду школе, да наставници, ученици и родитељи организују заједничке активности у циљу јачања осећања припадности школи, да директор развија сарадњу и мрежу са другим установама, привредним и непривредним организацијама и локалном заједницом у циљу развијања предузетничких компетенција ученика.

Ваннаставне активности су облик рада који у великој мери може да допринесе остваривању наведених показатеља. Сарадња са родитељима и широм заједницом треба да се одвија не само у току остваривања ваннаставних активности већ и у њиховом предлагању и креирању. *Национална асоцијација родитеља и наставника Србије* има за циљ развој партнерства, културе уважавања и сарадње између родитеља, просветних радника и школе, као и изградњу капацитета родитеља и просветних радника за сарадњу и учешће у различитим активностима школе. Ваннаставне активности су добра прилика да се оствари сарадња и са другим институцијама (из области здравства, културе, спорта, управе...), са вртићима, другим основним и средњим школама, факултетима, са партнерима из других земаља. Такође, погодне су за сарадњу са бившим ученицима што је често запостављено.